

EGY PEDAGÓGUS EMLÉKTARSOLYÁBÓL

S Z E L I I S T V Á N

A hatvanéves Bányai János

A születésnap (akárhányadik is) nem megfelelő alkalom az életmű összegezésére. Azért nem, mert az (tudniillik az opus felmérése) higgadtan és tárgyilagosan értekező filológiailag gazdagon kimunkált és sokoldalúan indokolt érvelést, ezenfelül pedig egyfajta tartózkodást követel írójától, még a születés évfordulóján, különösképp annak kerek számmal jegyzett változata esetén, érthetően erősebb hangsúly kerül az emberi komponensekre, a személyiségjegyekre, az életnek egyedül az ünneplőre és az ünnepelre tartozó mozzanataira, illetve ezek felidézésére. Ez tehát a magyarázata, hogy nem a szószerk emelkedett tónusa, s nem is a tudományokban honos száraz, kimért hangnem jellemzi ezeket a sorokat sem (noha akikről szólnak, azok többnyire a tudományok doktorai, valamely egyetemen prelegálnak, az Akadémia, sőt: az akadémiák tagjai), hanem néhány emlékméte^g élménymorzsa életre keltése, alanyi mozzanatok a múlt – az egyedi sors szemszögéből nézve a régmúlt – időkből, hisz az emlékező több évtizedre visszamenő pillanatokot villant fel ekránján. S éppen e pontnál állítja meg az a döbbenetes felismerés, hogy őt magát is immár ötvenöt esztendő óta hurcolja jó vagy rossz emlékezetében volt tanítványainak beláthatatlanul hosszú sora. De amire mindig és szívesen hivatkozik: köztük olyanok is, mint a napjainkban hatvanéves Bányai János. Így hát multhatatlanul, s minden önteltség nélkül is arra kell gondolnom (és innen kezdve személyesebbre kell váltanom a narráció hangnemét), hogy az általa (is) kiépült tanítványláncolaton át hány fiatal magyar vajdasági értelmiséginek lettem pedagógiai (szellemi) nagyapja, déd-, ük-, sőt szépapja. Igaz, az ő révén csak aféle „oldalági” leszármazottakról van szó, Bányai esetében ugyanis csak mint vizsgabizottsági tag gyakorolhattam hivatásomat.

Elsőként talán egy régi (harminchét esztendővel ezelőtti) késő őszi nap visszafénylő déli órájára pillantok vissza, amely a saját múltjában kalandozó ember

számára azért emlékezetes, mert mint a jugoszláviai magyar irodalomtudomány első doktorának alig fél órával korábban kiállt szigorlata után egy huszonhárom éves fiatalember, név szerint Bányai János kísérte végig a Bölcsészkar főtéri épületétől lakásáig, a Strand út végéig, szinte elhalmozva kérdéseivel. Éppen ő, akiről az a hír járta, hogy a modernizmus türelmetlen elkötelezettje, ennél fogva vajmi kevés köze lehet az általam vizsgált kérdésekhez, a felvilágosult XVIII. századhoz, a klasszicizmus írói világához. Ő és senki más, hisz oly jelentéktelen és semmitmondó volt ez a minden bizonnyal csak magára a vizsgázóra tartozó esemény, hogy talán a legszűkebb értelemben vett szakmai körök figyelmét sem kötötte le sem a téma, sem maga a szigorlat, ami a hazai magyar művelődés mégiscsak följegyzésre érdemes napja volt. Nekem pedig e november végi déli óra különösképpen azért maradt emlékezetes, mert pozitív csalódást jelentett a számomra: beszélgetőpartneremnek az *én témám-ban* való, s az *én íróim* közti szokatlan jártasságára figyelhettem föl. Onnan, azoktól idézett, s nemcsak a korabeli írók műveiből, hanem olyan szerzők szövegeiből is, akik a korral ilyen vagy olyan módon foglalkoztak: Fraknói Vilmos, Marczali Henrik, Szekfű Gyula, Németh László, Halász Gábor stb. Még Benda Kálmánról is tudott. Már attól tartottam, hogy olyan valakire is hivatkozik, akinek a neve nem szerepel az én XVIII. századi, magánhasználatra készült szellemi glóbuszomon. Most, a mélyemlékezet alsóbb rétegéből előbányászva, s a fiatal Bányai János személyiségének a képét rekonstruálva memóriám eldugott rekeszeinek még ki nem fakult elemeiből, az az érzésem, hogy már akkor is a „kisebbségi magyaróra” koncepciója érlelődött benne. Az a műveltségkép, amelynek méretei és arányai csak mostanában mutatkoznak meg előttünk a maguk mélységeiben és dimenzióiban, s amelyekről az egykori beszélgetőtárs, e sorok írója, harmincöt esztendő múltán (önmagára vonatkoztatva) úgy nyilatkozott, hogy „Bányai segít neki feloldani egy úgyszólván mindmáig »magánvalónak« tartott (tehát a tudatunk számára még ma is transzcendensnek, felfoghatatlannak látszó) jelenség irracionalitását, azaz megnevezni a mi sajátos viszonyaink között létrejött irodalmi műalkotás lényegét, specifikumát, rendszerét”.

Ez utóbbi mondottak természetesen már a beért tanulmányíróra vonatkoznak, irodalomtudományunk egyik legmélyebben gondolkodó és legjobb tollú képviselőjére. Az a kevés azonban, amit akkor – harminchét éve – tudtam róla, az inkább a szépiró Bányai János vonásait idézi elem. Tudvalévő, hogy sikeres novellistaként tűnt fel (urambocsá, tán még verset is írt), éppen azokban az időkben, amelyekből e beszélgetésfoszlányok fennmaradtak emlékeim között. Érthető hát, hogy igazi öröömre szolgált az elméleti kérdések és a szellemtudományok iránti vonzódásának a jeleit látnom, és tapasztalnom, hogy nincs igazuk azoknak az epés megjegyzéseknek, hogy ez a mi tanszékünk csak aféle „poétainkubátor”, és egyébre sincs gondja, mint ifjú tollnokok pallérozására. Valamilyen

formában ezt is közöltem vele. Ugyancsak jókedvre derült azon a véleményemen, hogy úgy látom, ő is igazolni akarja egy korosodó, de eleven szellemű kollégánknak (a Kar későbbi dékánjának) az írói pályák egyes periódusaira vonatkozó elméletét. Ennek értelmében pedig az írói pálya három szakaszát három „műfaj” kíséri: a dialóg, a monológ és a nekrológ. Ami pedig úgy értendő, hogy békétlen ifjú korában az ember (szépiróként) dialogizál: vitatkozik, perlekedik a világgal. A második – esszéista – életszakaszában inkább már csak elmélkedik, töpreng, füstölög a világ dolgain, a harmadik – a nekrológ – meg már nem is életszakasz, hanem csak múló perc, akár ő mondja más fölött, akár fölötte mondja más. (Mellesleg mondva: B. Novaković valóban a „legfoglalkoztatottabb” és „legtermékenyebb” nekrológrója és -mondója volt a hatvanas évek Szerb Maticájának.) S ahogyan éppen most tapasztalom: dialogizáló partnerem a szemem láttára lép át az elsőből a második életszakaszba.

E könnyed hangvétel és jóleső meleg emlékkercek után (de velük összefüggésben) hadd szóljunk most néhány szót a fiatal Bányai János személyiségjeleit fűrkészve a nemzedéki komponensről is, ami e csevegő hangfekvés felől a történelem súlyos lépéseinek dübörgése felé vonja figyelmünket.

Noha merőben magánvéleménynek tartom, amit történelmi tényekkel és szociológiai elemzésekkel kellene bizonyítanom, mégis elmondom, hogy felfogásom szerint – s részben tapasztalataimra is hivatkozva – a most elköszönő század három nemzedékét, s ebből kifolyólag három alaptípusát fejlesztette ki a magyar nyelv, kultúra és irodalom örökségével élő hazai magyar embernek. Az első még az 1918 előtti világot mentette volna át az akkor bekövetkezőbe, amely gyökeresen mást kínált neki az addiginál. Olyan életformát, aminek másfélék a dimenziói, a mozgásteret, vegytana, fizikai világa, élet- és lélektana. Az ebből az emberi szituációból szükségszerűen bekövetkezett törés hozta létre a két háború közti idők konfliktuózus, a jelenvaló helyett egy letűnt világ ideáljait magával hurcoló s ennek folytán bénaságra ítéltetett „elvesztett nemzedéket”.

A második már beleszületett az „új” világba. Már nem saját élményeként, hanem csak másodlagos forrásokból ismeri meg az előző nemzedék katalizmáját, ezért egyfelől némileg már oldódik benne az apáira jellemző sokfajta – a történelmi tudatban észlelt, műveltségi és magatartásbeli, szakásvilágban gyökerező, s több másfajta összetevőtől táplált – feszültség, ugyanakkor azonban hátrányos kisebbségi (s ennél fogva hátrányos szociális) helyzete újfajta traumák sorát termeli ki benne, amelyek föloldását már nem a nemzetiségi jogok megvalósításától, az államhatárok megváltoztatásától, az etnikai problémák megoldásától várja, hanem a társadalmi szerkezet gyökeres átrendezésétől. Új eszményeket táplál föl magában, amelyeknek világméretű kudarcából sarjadt ki egy új intellektualizmus, társadalom- és történelemszemlélet, művészetfelfogás, egyszóval az az újfajta világkép, amelynek megnyilvánulási formái (afféle rejtett dimenzióként) még csak olyan fedőnevek mögül lépnek

elő, mint a sokféleképpen értelmezett posztmodern, aminek a rendszertanát, törvénykönyvét, meghatározóit a legjobb elmék is csak most próbálják megfogalmazni. Mennyire más és másféle feladatokat ró ez a mai értelmiségire, főként pedig a tanárra, mint pl. a szinte gyermekien egyszerűnek látszó Sinkó Ervin-i individualista világgépen nyugvó irodalomszemlélet; a nemzet- és osztálytudatra redukált irodalomfelfogás; a primitív tükrözésemélet; a pozitivista filológia „tudománya”, vagy bármelyik előző korszak irodalomtudományi irányzata. Valahol itt az új feladatok és szemléletformák kialakítása s a régiek újjáértékelése között kell keresnünk és kijelölnünk Bányai János helyét is. Aki majd egyszer megírja az életrajzát, és elkészíti munkáinak rendszerbe foglalt ismertetését, reméljük, majd erre is kellő gondot fordít, s ezzel nemcsak az ünnepezt alaposabb megismerését teszi lehetővé közgondolkodásunk számára, hanem az egész hazai magyar társadalmunk önismeretét is elősegíti.

Addig azonban Bányai Jánosra még nagyon sok feladat vár. Olyanok is, amelyeket az előtte járók mulasztásából is neki kell teljesítenie. Kívánjunk hát neki ehhez is sikeres munkát és jó egészségben megért számos évtizedet.